

Estetika zemědělské krajiny

V souvislosti se zemědělskou výrobou a tím i zemědělskou půdou a celou zemědělskou krajinou se odedávna skloňuje její ekonomika. V podstatně kratší době také ekologie. Poněkud později začíná být jasné, že obě oblasti spolu úzce souvisí a jsou předmětem intenzivního vědeckého zájmu.

Tento článek však chce upozornit i na třetí „E“ - estetiku zemědělské krajiny - jako integrální složku obou uvedených „EKO“.

Důkaz o souvislosti ekonomiky, ekologie a estetiky zemědělské krajiny nebude snadný. Absence teorie estetiky zemědělské krajiny ve světové i naší literatuře, při zcela zřejmé existenci této estetiky v terénu i v uměleckých dílech, svědčí o tom, že příslušné odborné skupiny považují za zbytečné zabývat se jí vědecky a záměrně ji uplatňovat.

Důvod je pro většinu odborníků zdánlivě jasný: bude-li zemědělská krajina ekonomicky produktivní a zároveň ekologicky kvalitní, bude automaticky působivá i esteticky. Tedy zcela podle marxistických zákonů: po dosažení určité kvantitativní úrovně materiální základny se dostaví (revolučním skokem) kvalitativně vyšší kulturní nadstavba. Tomu zásadně odporují předně fakta vývoje všech tří složek zemědělské krajiny, kdy se estetika uplatňovala trvale a integrálně ve všech jejích vývojových etapách - s výjimkou mechanizované velkovýroby. Dalším argumentem je teorie estetiky krajiny jako celku i teorie a praxe estetiky všech ostatních krajinotvorných oborů - lesního hospodářství, vodního hospodářství, dopravního stavitelství, architektury a urbanismu - mimo zemědělství.

Proto je zde nutno stručně se zmínit o hlavních složkách krásy krajiny a způsobech jejího vnímání člověkem. Ty pak objasní i východiska užitých estetik uvedených oborů tvorby krajiny.

I schema milových čtverců vytváří půvabnou krajinu při střídání plodin (Arizona)

Základní složkou krásy krajiny je *přírodní - člověkem nestvořené a nedotčené krásno*. Jeho vnímání je podřízeno dobovým normám krásy. Historik umění Šindelář výstižně ukazuje změny ve vývoji chápání krásy Alp, kdy ještě v 15. století byly tyto velehory shledávány jako odpudivě divoké a krása byla přiznávána jen úrodné zemědělské krajině v jejich podhůří. V 16. a 17. století byly jako krásné chápány jen jejich ledovce - zdroj vody pro nížiny. Od konce 18. století se pak s přibývajícím technikou pociťovala stále větší potřeba divoké, romantické přírody a tento kult trvá a roste až dosud.

Druhou složkou krásy krajiny je *mimoumělecké, člověkem nezáměrně vytvářené estetično*. Zde je možno skutečně mluvit o kráse plynoucí z dlouhodobě kvalitně naplněných ekonomických a ekologických funkcí. Příkladem mohou být malovýrobní zemědělské a lesní krajiny v podhorských oblastech.

Třetí složka krásy krajiny pak zahrnuje *záměrné umělecké výtvořiny člověka*. Zde je možno uvést klasické díla krajinářské architektury - záměrně výtvarně komponované prostory rozsáhlých i menších krajin, kde se přírodní složky - terén, voda, vegetace atd. stávají tvárným materiálem v rukou tvůrce. Vzpomeňme rozsáhlé šlechtické parkové krajiny i drobný selský barok a klasicismus v krajině.

Jak tyto všechny složky krásy krajiny vnímáme? Předně jako pasivní konzumenti - návštěvníci, obdivovatelé. Dále jako její, byť většinou anonymní a nepatrní, spolutvůrci. Vedle rozsáhlých úprav krajiny i zasazený strom, polní ohniště a lávka přes potůček jsou vyjádřením aktivního vztahu ke krajině.

Třetí způsob vnímání krásy krajiny je pak vyhrazen menšímu okruhu lidí. Ti zažívají vzácný pocit splynutí s krajinou, kdy se v určitých chvílích stávají součástí svého milovaného přírodního prostředí. Může to být nejen jeho spolutvůrce např. rolník, ale i zasvěcený turista.

Jestliže složka přírodní, člověkem nestvořené krásy, může mít charakter (stále se měnící) normy pro nezáměrně i záměrně vytvářené estetično v krajině, pak to dále dokazuje teorie i praxe všech rezortů tvorby krajiny - mimo zemědělství.

Je to předně lesní hospodářství, které má v estetické kompozici svých krajinných prostorů nejdelší tradici. Lov zvěře jako zprvu ekonomická, ale pak stále více rekreační a romantická činnost, výtvarně formoval lesní palouky, studánky a vyhlídkové mýtiny pro šlechtické kavalkády. Demokratický charakter dala těmto úpravám masová turistika už v 19. století. Síť značených cest spojila jednotlivé lesní motivy v působivě ucelené kompozice. Početná literatura (u nás Strachota „Estetika lesa“ již 1914) a až dosud prováděné průzkumy názorů obyvatel na krásu lesa staví tato romantická hlediska do konfrontace s hospodářskými postupy - zejména těžbou - a snaží se o jejich har-

monizaci. Jsou to zejména rekreační a lázeňské lesy, které jsou jí nejbližší.

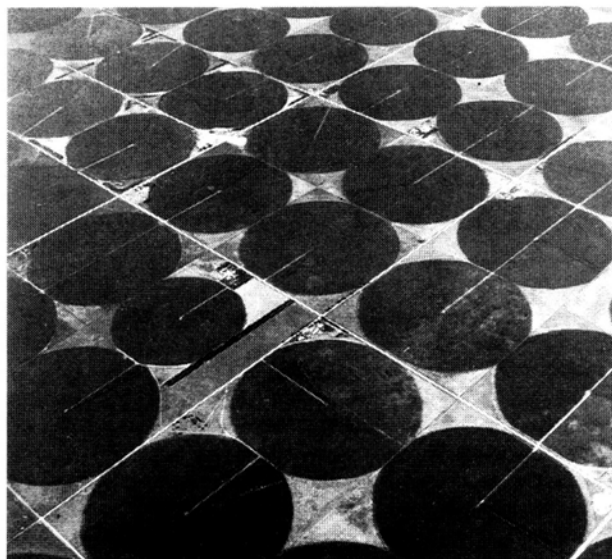
Vodní hospodářství obsahuje v estetických efektech své zá-
měrné hospodářské činnosti jednak složkou emocionální -
možno říci romantickou - odpovídající požadavkům rekreace -
odpočinku ve volném čase, tak složkou racionální - provozně
funkční. I kompozice využívající jako základního prvku vody ve
všech jejích podobách, mají dlouhou tradici vysoce kvalitního
estetického ztvárnění. Také teorie estetiky je dobře zpracována,
např. Hasíkem. Výtvarně zpracované vodní plochy, toky, vodo-
pády a vodotrysky kontrastují vodo hospodářským dílům u-
žitkového charakteru, které však nepostrádají estetickou půso-
bivost. Vždyť např. tak základní komponent tvorby naší krajiny
jako je rybník, sestává vždy ze dvou složek: hráze - technického
díla a přirozených břehů podle rozlivu vodní hladiny. Rytmus
stromů stabilizujících hráz vyjadřuje charakter racionální a na-
opak, volné mokřadní porosty přirozených břehů mu roman-
ticky kontrastují. Tento princip je vyvinut až po velké přehradní
nádrže, které jsou náročně esteticky komponovány. Složitější
problém nastává při navrhování a realizaci tzv. regulací - úprav
vodních toků. Sebeelegantnější geometrické křivky likvidující
živý meandrický tok s četnými porosty znamená pro krajinu
vždy ztrátu ekologickou i estetickou. Tvrdým korytům řek je
však nutno přiznat efekt ekonomický, tj. bezpečnost při povod-
ních, ale i estetické působení na nábřežích měst tj. krajin po-
rostlých domy.

Racionální (a pro mnoho specialistů i krásné) proudnicové
linie regulovaných říčních kanálů nás plynule vedou k estetice
dopravního stavitelství. Moderní automobilová doprava vyža-
duje racionální linie zajišťující bezpečnost a pohodu řidičů a je-
jich posádek na trase. Nikdo však nemůže popřít estetickou ele-
ganci dálnic a silnic vyšších kategorií - ostatně tak jako nevý-
znamných silniček ve členité krajině. Veškerých efektů je dosa-
hováno na normativních základech a počítače kreslí obraz sil-
nice z oka řidiče po krátkých úsecích, které se pak dotváří zej-
ména zelení. Normativní základy spočívají v zajištění bezpeč-
nosti jízdy při vysokých rychlostech. Jde však nejen o vnitřní es-
tetiku silniční komunikace z pohledu řidiče a posádky, ale také
o vnější, tj. estetické působení trasy, mostu, zářezu, násypu
a parkoviště v krajině. Změkčení vždy tvrdého zásahu je věno-
vána náročná estetická péče odpovídající vysokým nákladům
na výstavbu. Estetická teorie dopravních staveb, zejména na
západě, je velmi početná, ale i u nás se jí zabývají kvalifikované
týmy (Veselý).

Není možnost zabývat se zde architektonickým a urbanis-
tickým dílem ve vztahu k estetice krajiny. Autor článku - sám
architekt - zná mnoho teorií tohoto vztahu, stejně kvalitních
i problematických, jako jeho realizací.

Po tomto stručném přehledu se jeví absence komplexní es-
tetické teorie zemědělské výroby a její praktická realizace v ze-
mědělské krajině až zarážející.

Autor si je vědom možnosti a nutnosti nápravy tohoto sta-
vu, která je vhodná historicky právě v našich zemích a geogra-
fických poměrech. Od počátku sedmdesátých let usiluje o vznik
takové teorie a r. 1977 tak vznikl pro estetiku soudobé země-
dělské krajiny termín „agrodésign“. Tehdy ho definoval profes-
or Vlastimil Vaníček z VŠZ v Brně jako „metodu estetického

Monumentalita velkovýrobního zavlažování vojtešky (Arizona)

dotváření zemědělského krajinného prostředí ovlivňovaného
velkovýrobními technologiemi“.

Jaké byly důvody a zdroje vzniku agrodésignu?

- Termín design zde vyjadřuje nejen racionální přístup k řešení. Zemědělská krajina, a tedy i půda, jsou zde chápány jako základ nejen fyzické, ale i psychické existence člověka. Je to výrobní prostředek i nástroj a různé technologie získávání úrody – obrábění půdy a ošetřování rostlin – formují podstatným způsobem její celkovou strukturu a detail.
- Snad ještě někde přežívá krajina neolitického typu i krajina úhoru, ale zcela určitě všichni známe zbytky malovýrobních krajin vyjadřujících zpracovávání technologií potažního zvířete s úzkozáběrovým nářadím. Dlouhé úzké pole je výrazem ergonomického optima této staré technologie = dlouhý pracovní záběr a minimum otáček. Tatáž struktura na svahu odpovídá požadavkům protierozním, různost plodin zajišťuje ekologickou diverzitu spolu s porosty na svazích dlouhých terásce. To vše v různých terénech s řadou výtvarných detailů a sestav stromů vytváří obraz tak harmonicky estetický, že inspiroval zejména impresionistické malíře druhé poloviny 19. století, ale i první poloviny století našeho. Slavíček, Chitussi, Kavan, Dvorský, Benka a řada dalších mistrů zprostředkovala našim prostým očím a zachytila tyto půvaby tak, že v galeriích i v reprodukcích dodnes vytvářejí určitou normu krásy zemědělské krajiny, která se tak zásadně liší od soudobé.
- Tento vnější smyslově vnímatelný estetický obraz však vyjadřuje mnohem více. Malovýrobní rolnické hospodářství označuje prof. E. Hadač jako „rodinnou technoantropoce-

Poezie mozaiky malovýrobní zemědělské krajiny na Vysočině

nózu“. Znamená to nejen blízké pokrevní společenství lidí, ale pak vedle rodiny hospodáře i čeleď a hospodářská zvířata, psa, kočku, všechny s vlastními jmény a přesnou funkci v hospodářství. Stejně tak byly členy velké rodiny hospodářské budovy, vozy a nářadí. Hlavními a podstatnými členy zde však byla pole, louky, lesíky, rybníky a sady, vždy nějak individualizovány, nejen se jménem trati, ale i dalším důvěrným. V krajině svého katastru se rolník vyznal poslepu a v noci, a přece potřeboval na rozcestí křížek mezi dvěma lipami, kámen na paměť nešťěstí, lavičku pod ořechem na okraji vinohradu.

- Tato idyla, málo produktivní a sociálně slabá, skončila u nás po vývoji již předválečnickou komunistickou kolektivizací. Vzorem byly nejen sovětské, ale také americké a abychom to nepsávali všechno na druhé, také naše velkostatky. Na počátku převážně násilná kolektivizace vyústila v úspěšné vytvoření malých družstev sdružujících jednu-dvě vesnice, kde často pod vedením místního kulaka stále ještě mohl panovat pocit rodinné antropocenózy. Vzájemná kontrola zajišťovala hospodárnost a důvěrný vztah k půdě, rostlinám a zvířatům. Bez tohoto láskyplného vztahu nelze dlouhodobě

úspěšně hospodařit a tento princip zůstane podstatou zemědělství na půdě - pokud nepřejdeme na vertikální nebo mořskou hydroponii - což teprve bude ta vysněná továrna na potraviny.

- Vývoj kolektivizace však dospěl politicky k nestvůrným celkům koncentrovaných družstev a státních statků o výměrách desetitisíců ha. Zde se ukázalo, že nejdříve zřejmá likvidace estetických hodnot krajiny byla následována havariemi ekologickými, aby se nakonec na přechemizované, erozí ochuzené a mechanizací udusané půdě projevíly i ztráty ekonomické. Ztráty morální lze charakterizovat jako anonymitu práce, lenost a lajdáctví na velkých honech, ve velkochovech zvířat s negativním vztahem ke stromu a křížku jako překážce pohybu traktoru. Krajina bez cest, alejí a drobných detailů je pak zvláště odpudivá tam, kde je mírně zvlněná a nahléd umožňuje vidět rozsáhlou kulturní step členěnou jen stožáry vysokého napětí.
- Taková krajina je děsivě jednoúčelová a monopol výrobní funkce zabíjí i poslední skřivánka. V našem a celém evropském prostředí jsou však na zemědělskou krajinu, často prostoupenou lesy a vodami, kladeny víceúčelové požadavky

celospolečenské. Zvláště v okolí větších sídel je vedle produkce zemědělské požadována také funkce obytná a rekreační, ale i vodohospodářská a další. Estetické kvality zemědělské krajiny jsou zde posuzovány integrálně s ostatními. V současné době je agroturistika, levná a aktivní dovolená v hospodářstvích podhorských krajín, dalším způsobem vnímání její estetiky.

- Převážným dynamickým faktorem tvorby naší krajiny zůstane i nadále zemědělství. Jeho problémový stav, ekonomický i sociální, při logickém, méně rizikovém setrvání většiny rolníků v kolektivních seskupeních, může přinést pozitiva ekologická i estetická. Určitou část půdy bude možno „odstavit“ zejména jako protierozní vegetační pásy. Horší to bude s mohutnými ekokoridory. Částečná soukromá držba zde vytvoří spíše jemné předivo drobných zelených pásů, ale hlavně alespoň částečný návrat k mozaice různorodých ploch plodin, lesíků, luk a vod.

Zůstanou-li tedy ekonomika a ekologie zemědělství za těchto podmínek prioritní, jaké prostředky bude agrodésign používat, aby dosáhl svého poslání? Nebudou to jen komponenty funkční, esteticky dotvářené, ale samozřejmě i záměrně komponované umělecké struktury v krajině. Nicméně podstatou je zde půda a základním prvkem kompozice zemědělské krajiny zůstane:

- *Velikost a tvar pozemku.* Podle výzkumu ekonomiky provozu agrotechniky z hlediska optimálního poměru pracovních a nepracovních jízd, tj. také spotřeby pohonných hmot a utlačování podorníků, nejvýhodnější plocha pozemku orné půdy je 42, max. 60 ha. To se však týká jen pozemků pravoúhlého tvaru na rovině, kde se mechanizací nekladou žádné jiné limity. Další členění pozemku vyplývá z nutnosti ochrany půdy proti vodní erozi na svazích. Vegetační i technické liniové prvky dělí svahy tak, že může vzniknout bohatá struktura ploch se střídáním erozně náchylných a odolných plodin. Autor vyvinul počítačovou metodu optimálního vedení protierozních linií vzhledem k maximální svahové dostupnosti mechanismu s výrazným estetickým efektem.

- *Liniové prvky a jejich zelený doprovod.* Polní cesty i vodní toky doprovázejí stromy a keře již tradičně. Mnoho těchto linií je v současné době pustých a jejich ozelenění poskytuje výrazné možnosti nápravy. U protierozních linií existují dobré zkušenosti s větrolamy. Zcela neznámé jsou výsadby stromů u rytmicky řazených objektů vedení nadzemních nebo podzemních inženýrských sítí. Indikátorem takových možností jsou náletové stromy a keře u sloupů elektrického vedení a různých šachtic, kde na malé neoratelné ploše vytváří minirefugium pro zvěř a divoké rostliny.

- *Plošné prvky krajinné zeleně* mají šanci všude tam, kde nemůže působit velkovýrobní technika. Jsou to zvláště ostrá nároží pozemků, kde plevele signalizují možnost kvalitnější výsadby. Dále je to blízké okolí polních funkčních objektů, jako jsou polní hnojiště, silážní žlaby, pevná stání strojů, stohy atd. Také meliorační stavby, ale hlavně střediska živočišné výroby a zemědělských služeb.

- *Vodní plochy a toky*, které je nutno po jejich ochuzení nebo likvidaci zkanalizováním znovu oživit. Regulované toky bude možno renaturovat a na vhodných místech zříditi kaskády stupňů i malé nádrže. Vše se záměrem návratu ryb a snad jednou i raků.

Působivá grafika slovenské malovýrobní krajiny v podhůří Magury

Tyto tradiční a známé zdroje ekologizace a estetizace zemědělské krajiny doplňuje agrodésign o výrazné prostředky vizuální identifikace rolníků s jejich půdou. Je to zejména:

- *Orientační a informační systém v zemědělské krajině.* Systém vychází přirozeně z celkového vizuálního stylu zemědělského hospodářství. Výrazný bude u vstupu do stavebních areálů i uvnitř těchto provozů. Z vesnice pak pronikají tyto principy i do volné krajiny. Na křižovatkách polních cest jsou umístěny dřevěné, betonové, keramické nebo dokonce kamenné vertikální nosiče informací o pozemcích. Mohlo by zde být i počítačové číslo pozemku, ale hlavně jeho tradiční název a další údaje. Všechny tyto reminiscence na staré kamenné a dřevěné plastiky v krajině doprovázejí soliterní stromy.

- *Sociální objekty v krajině* reprezentují jednoduché přístřešky pro úklid a odpočinek pracovníků rostlinné výroby, ale slouží přirozeně i dalším účelům - myslivosti a turistice.

- *Umělecká díla v krajině* vytváří ideové a výtvarné dominanty příslušných krajinných prostorů. Jsou to převážně plastiky nebo malá architektura, které vyjadřují výtvarnou formou úctu a lásku k okolní krajině, která nás živí a dává prostředí pro odpočinek.

Prvky, kterých užívá agrodésign, jsou komponovány ve snaze o vytvoření jednotného harmonického obrazu krajiny katastru vesnice. Kolektivní formy hospodaření, které budou přetrvávat, jsou svým charakterem velmi blízké barokním panstvím a určitá velkorysost zde umožňuje podobná řešení. Zejména v cestní síti s rytmickým zeleným doprovodem, v určité geometrizaci pozemků vzhledem k ergonomii agrotech-

Pahorky karpatského předhůří zpracovány na vinice a sady dvěma výrobními systémy s vlastním krajinným vyjádřením

niky a uplatnění uměleckých děl. Územní systémy ekologické stability zde představují silný regionální prvek, ale agrodesign setrvává u jemného přediva lokálního systému.

Tyto zásady nejsou jen teoretické. Naopak - vznikly v procesu projektování a realizace menších i větších celků zemědělské krajiny až po areály koncentrovaných zemědělských závodů. Přirozeně, nejdříve byly vypracovány projekty experimentální - nerealizovatelné vzhledem ke smělosti záměru. Nebyly přijatelné zejména pro radikální protierozní úpravy, které zmenšovaly velikost pozemků, pro vyšší podíl lučních porostů a samozřejmě i trvalé vegetace, zejména liniových tvarů.

Po modelovém projektu rozsáhlé krajiny kolem Brtnice u Jihlavy následovaly zejména projekty krajiny JZD Luhačovice, JZD Měřín, kde došlo k prvním realizacím, Štátní majetek Námestovo na Horní Oravě, JRD Kálnica na Váhu a hlavně projekty pro JZD Slušovice, také s částečnou realizací.

V současné době se zejména zásluhou možností dotace a nových pozemkových úprav jeví uplatnění estetiky zemědělské krajiny jako nadějně. Určitá stagnace umožňuje naopak propracování teoretických přístupů k estetice zemědělské krajiny tak, aby dynamický vývoj, který příští léta přinesou, byl koncepčně plně podchycen.